

สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝัน ในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

อานันท์ กาญจนพันธุ์*

1 บทนำ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สังคมไทยได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบสังคมศาสตร์จากประเทศตะวันตก มาเป็นพื้นฐานของวิชาการในสังคมไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมาก แต่ความคิดดังกล่าวก็มักมีลักษณะเชิงทฤษฎีที่แข็งกระด้าง ขณะที่มัวอวดอ้างความเป็นสากล จึงค่อนข้างจะแปลกปลอมจากความเป็นจริงของสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทยอยู่มาก ทั้งนี้เพราะเน้นการลอกเลียนแบบสำเร็จรูปมากเกินไป ผิดกับในช่วงก่อนสงครามโลก นักคิดไทยรุ่นนั้น เช่น พระยาอนุমানราชชน แม้จะรู้จักสังคมศาสตร์ตะวันตกไม่มากนัก เพราะต้องร่ำเรียนด้วยตัวเองจากตำรับตำราที่พอหามาได้ในประเทศ ไม่ได้มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศ เรียกว่า “เกิดเอง” แต่กลับนำความรู้นั้นมาผสมผสานกับความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยได้อย่างกลมกลืนและลึกซึ้ง จนเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับนักวิชาการรุ่นต่อมา

* อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จนกระทั่งหลังจากปี พ.ศ. 2510 แล้ว จึงเริ่มมีความพยายามที่จะทำให้สังคมศาสตร์กลมกลืนกับสังคมและวัฒนธรรมไทยมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากความสนใจมองข้ามสาขาวิชา และหันมาดูภาพรวมในลักษณะของไทยศึกษา ซึ่งต่อมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ตั้งสถาบันไทยคดีขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ในช่วงนี้นักคิดที่แตกฉานส่วนใหญ่เรียกได้ว่า “เกิดนอก” แทบทั้งสิ้น หมายความว่า ต้องข้ามน้ำข้ามทะเลไปร่ำเรียนมาจากประเทศตะวันตกทั้งนั้น จะมีก็น้อยคนเต็มทีที่สามารถเกิดเองได้

ในกลุ่มผู้ “เกิดนอก” นั้น ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ถือได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญและโดดเด่นในการสร้างสรรค์ไทยศึกษาผู้หนึ่ง ทั้งนี้เพราะเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรก ๆ ในจำนวนไม่กี่คนนัก ที่พยายามมองข้ามสาขาด้วยการหันมาปรับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ให้ผสมผสานได้กับประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นการทวนกระแสของสังคมในขณะนั้นที่กำลังเปลี่ยนแปลงและลอกเลียนแบบสังคมตะวันตกมากขึ้น

ที่จริงแล้ว ดร. ฉัตรทิพย์ เป็นผู้บุกเบิกด้านไทยศึกษาที่สำคัญในช่วงแรกๆ นี้ ทั้งในแง่เป็น นักคิด นักวิจัย และ ครู ที่บ่มเพาะกลุ่มศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย ด้วยการผลิตลูกศิษย์ลูกหาให้สำเร็จปริญญาโทปริญญาตรีจำนวนมาก จนเป็นที่รู้จักกันอย่างดีในวงการวิชาการว่า “สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์” โดยเริ่มคิดเขียนและวิจัย ช่วงปี พ.ศ. 2512 หลังจากไปศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่างปี พ.ศ. 2508-2511 และได้ทำงานอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอมาจนถึงปัจจุบัน

ตลอดเวลากว่า 25 ปี ของการเป็นนักคิด นักวิจัย และ ครู อาจารย์ ฉัตรทิพย์ไม่เคยหยุดคิด ไม่เคยหยุดค้นคว้า และไม่เคยหยุดเขียน ดังปรากฏผลงานเขียนจำนวนมากเป็นประจักษ์พยานได้อย่างดี ซึ่งสะท้อนให้เห็น

เห็นถึงจิตใจของความเป็นปัญญาชนผู้ใฝ่รู้ ครูที่เมตตา และเป็นนักคิดที่สามารถ เพราะเปลี่ยนแปลงและพัฒนาความคิดให้เคลื่อนไหว และสร้างสรรค์อยู่เสมอ ด้วยความพยายามผสมผสานความรู้จากสังคมตะวันตกให้กลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกับสังคมไทย แม้ว่าจะเกิดขัดแย้งกันเองขึ้นบ้างก็ตาม แต่ก็เหมือนเช่นนักคิดยิ่งใหญ่อื่นๆ จึงถือได้ว่า อาจารย์ฉัตรทิพย์ เป็นนักคิดอาวุโสคนหนึ่งของสังคมไทย

ในฐานะนักคิด อาจารย์ฉัตรทิพย์ตระหนักเป็นอย่างดี ตั้งแต่ครั้งยังศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาว่า สังคมไทยไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสของอิทธิพลตะวันตกได้ จึงใฝ่ฝันที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงนั้นกลมกลืนกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งจะปรากฏเป็นจริงได้ ก็ด้วยการผสมผสานกระแสความคิดต่างๆ ที่แม้จะดูเหมือนขัดแย้งกันเองในวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะความคิดเสรีนิยม สังคมนิยม และอนาธิปัตย์นิยมกับคุณค่าต่างๆที่เป็นอุดมคติของสังคมไทย เพื่อเป็นอุดมการณ์ทางศีลธรรมของสังคมไทยสมัยใหม่ ที่จะช่วยกระตุ้นให้คนชั้นกลางรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นผลิตผลของการเปลี่ยนแปลงสังคมในศตวรรษปัจจุบันนำไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์สังคมไทยในอนาคต

อาจารย์ฉัตรทิพย์สามารถปรุงแต่งความคิดต่างๆที่ซับซ้อนให้กลมกลืนกันได้ ก็ด้วยความรู้สึกแบบมนุษยธรรมเป็นพื้นฐาน และความคิดแบบเสรีนิยมเป็นประทีป ซึ่งถือเป็นลักษณะร่วมกันที่สำคัญของปัญญาชนในศตวรรษปัจจุบัน ตรงกับกระแสความคิดแบบมนุษยธรรมเสรีนิยม (Liberal Humanism) ในสังคมตะวันตก จากความต้องการมีส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลงสังคมตามความคิดและใฝ่ฝันนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงดูเหมือนจะเป็นนักคิดที่มีอารมณ์ร่วมอย่างผูกพันกับสิ่งที่คิดอย่างลึกซึ้ง จนบ่งบอกลักษณะของความเป็นปัญญาชนที่มีทั้งจิตสำนึก และมีพลังอย่างเด่นชัด

แต่การผสมผสานดังกล่าวไม่อาจจะนั่งวาดฝันเอาเองได้ อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงต้องมุ่งมั่นทำงานวิจัย ตามการชี้แนะจากความใฝ่ฝัน และอารมณ์ร่วมที่ผูกพันกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ก้าวข้ามออกมาจากสาขาวิชาที่ร่ำเรียนมา ด้วยความภาคภูมิใจ และเริ่มแสวงหาความเข้าใจอย่างหลากหลายจากสังคมไทยมากขึ้น จนถือได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย โดยเริ่มจากการให้ความสนใจกับเอกสารประเภทจดหมายเหตุ และต่อมาได้ขยายออกไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า จากถ้อยคำของชาวบ้าน ซึ่งได้ช่วยขยายพรมแดนแห่งความรู้ของวิชาเศรษฐศาสตร์ ให้ออกไปครอบคลุมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านด้วย ในท้ายที่สุด อาจารย์ฉัตรทิพย์ไม่ยอมให้อาณาเขตของประเทศไทยปัจจุบันจำกัดพรมแดนของความรู้ ในการแสวงหาคคุณค่าพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย จึงหันมาให้ความสนใจศึกษาพัฒนาการของสังคมและเศรษฐกิจในเชิงวัฒนธรรม ที่ขยายออกไปถึงถิ่นของคนไทยนอกประเทศ

ในการสานฝันด้วยความมุ่งมั่นนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์ตระหนักเป็นอย่างดีว่า ภารกิจที่สำคัญนี้ไม่อาจบรรลุเป้าหมายคนเดียวได้ จึงพยายามวิจัยร่วมกับเพื่อนๆทางวิชาการตั้งแต่แรกเริ่ม แต่ก็ไม่ได้หยุดเพียงเท่านั้น หากยังพยายามสร้างคนรุ่นใหม่ให้มาร่วมศึกษา ซึ่งอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ทำหน้าที่ของครูเป็นอย่างดี สามารถผลิตมหาบัณฑิตให้สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทยอย่างครอบคลุม จนเป็นที่ยอมรับให้เป็นสำนักทางการศึกษา ที่ไม่ติดอยู่กับสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แต่มีลูกศิษย์ลูกหาคกระจายอยู่ทั่วประเทศ

แม้อาจารย์ฉัตรทิพย์จะมุ่งมั่นแสวงหาความรู้และอุดมคติไปในทิศทางหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้จำกัดตนเองอยู่แต่ในกรอบที่วาดขึ้นเองเท่านั้น หากแต่ได้มีส่วนร่วมกับกระแสความคิดอื่นๆในสังคม ทั้งในแง่สนับสนุนและ

วิวาทะด้วย ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้างขวางทั้งในและนอกวงวิชาการ ในฐานะเป็นนักคิดนักศึกษาระวัตติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สนใจท้องถิ่น และนักวิชาการขององค์กรเอกชนพัฒนาชนบท

ด้วยเหตุนี้เองความคิดและความใฝ่ฝันของ อาจารย์ฉัตรทิพย์ จึง นำศึกษาในฐานะที่เป็นทั้งมรดกทางปัญญาและศีลธรรม ซึ่งน่าจะเพิ่มทางเลือกให้กับสังคมไทยได้อย่างดี แต่ผลงานและความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ มีมากมายและซับซ้อน การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจผลงานและความคิด เหล่านั้นให้แจ่มชัด จำเป็นต้องอาศัยกรอบความคิดและวิธีการศึกษาที่เหมาะสม ช่วยจัดระบบและแปลความหมายให้ เพื่อจะแสดงนัยตรงกับบริบทของยุคสมัย และเป็นบทเรียนให้กับสังคมได้

ในการศึกษาครั้งนี้ จะเริ่มที่พัฒนาการทางความคิดและสำนักเกี่ยวกับสังคม ที่เห็นได้จากโลกทัศน์ และมโนภาพของสังคมไทย ในบริบทของกระแสสังคมร่วมสมัยแต่ละช่วง ตามแนวการศึกษาของประวัติศาสตร์ความคิด (Intellectual History) เพื่อทำความเข้าใจกับ ความซับซ้อน ความเคลื่อนไหว และการขัดกัน ความคิด โดยมุ่งพิจารณาจากพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ความรู้สึก สำนัก ความคิด และความใฝ่ฝัน ของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ที่ค่อยๆพัฒนาการมาตั้งแต่ปฐมวัย และเทียบเคียงกับความคิดร่วมสมัยอื่นๆ

ต่อจากนั้น จึงจะประเมินและวิเคราะห์ในแนวสังคมวิทยาของความรู้ (Sociology of Knowledge) ที่พยายามอธิบายพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของปัญญาญาณ บริบททางสังคมและการเมืองในการสร้างองค์ความรู้ ที่เป็นพลังสร้างสรรค์ และรากฐานของวิถีความคิด ซึ่งเชื่อมโยงกับความคิดอื่นๆในสังคม การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ผลกระทบต่อสังคม และข้อจำกัดต่างๆ ตลอดจนปัญหาที่ประสบ

สำหรับวิธีการศึกษา จะเน้นการอ่านงานเขียนของอาจารย์ฉัตรทิพย์

ในแต่ละช่วงเวลา การวิจารณ์ของนักวิชาการอื่นๆ และการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดกับอาจารย์ฉัตรทิพย์ เพื่อเป็นช่องทางในการเข้าใจความคิดที่อยู่เบื้องหลังผลงานต่างๆ ตลอดจนความไม่ไฝ่ฝืน ที่เกี่ยวกับภาพของเมืองไทยในอนาคต โดยศึกษาเปรียบเทียบกับกระแสความคิดร่วมสมัยอื่นๆ ในสังคมไทย

2. ภูมิหลังของชีวิตและปัญญาญาณ

พื้นฐานทางครอบครัวมีส่วนอยู่บ้างต่อการก่อรูปทางความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ เนื่องจากเกิดมาในตระกูลข้าราชการในเมืองหลวง เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2484 จึงมักใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะในด้านการศึกษาและชีวิตสังคม โดยศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล ตลอด ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนสำเร็จชั้นมัธยมต้น (พ.ศ. 2491-2500) ทำให้ในช่วงปฐมวัยแทบไม่มีโอกาสรู้จักชนบทเลย แม้ว่าจะมีญาติทางฝ่ายมารดาเกี่ยวข้องกับเจ้านายฝ่ายเหนือที่เมืองเชียงใหม่คือ เจ้าชิน ลิโรรส แต่ก็เพียงทำให้ได้โอกาสขึ้นมาเยี่ยมญาติในต่างจังหวัด และเห็นภาพชนบทผ่านสายตาไปบ้าง ส่วนใหญ่ก็จะเห็นเฉพาะตัวเมืองเชียงใหม่เท่านั้น ไม่เคยออกไปเห็นภาพชนบทอย่างแท้จริง

ดังนั้นเมื่อได้โอกาสออกชนบทครั้งแรกในชีวิต ขณะศึกษาระดับปริญญาตรีด้านการต่างประเทศและการทูต ในปี พ.ศ. 2505 กับคณะวิจัยของอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในครั้งนั้น ศาสตราจารย์เกษม อุทยานิน คณะบดีคณะรัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นญาติกับอาจารย์ฉัตรทิพย์ด้วย เป็นหัวหน้าคณะวิจัยออกไปศึกษาชนบทที่จังหวัดมหาสารคาม อาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่า รู้สึกตกใจต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่นั่นมาก เพราะพบว่าบ้านชาวบ้านที่ขึ้นไปเยือนนั้นโยกเยก โคลงเคลง และบนเรือน

ก็ไม่ค่อยจะมีสมบัติพิสดานอะไรนัก ทำให้รู้สึกสะท้อนใจต่อภาพความเหลื่อมล้ำในสังคม และรู้สึกเห็นอกเห็นใจชาวบ้านเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดความรู้สึกแบบมนุษยธรรมขึ้นในความคิด

แม้ว่าจะเห็นชนบทเมื่ออย่างเข้าสู่วัยหนุ่มแล้วก็ตาม แต่อาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่า ได้รับทราบความหมายของความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทยตั้งแต่วัยเด็กเลยทีเดียว เนื่องจากรับรู้เรื่องราวในตระกูลโดยตรง ซึ่งคุณแม่มักจะเอ่ยถึงอยู่เสมอๆว่า คุณตาเป็นหม่อมหลวง และเคยดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงจังหวัดเพชรบุรี ต้องถูกออกจากราชการและติดคุกบางขวางอยู่ถึง 5 ปี เพราะถูกกล่าวหาว่าเข้าร่วมกับกบฏบวรเดช ในสมัยของการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจทางการเมืองของคณะราษฎรกับพระบรมวงศานุวงศ์บางส่วน หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ ลึกลับแล้ว เหตุการณ์นี้น่าจะมีส่วนที่ทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ปฏิเสธอำนาจทางการเมืองของรัฐ ซึ่งอาจจะเป็นจุดเริ่มต้นของความรู้สึกถึงความสำคัญของเสรีภาพ

อย่างไรก็ตามความรู้สึกแบบมนุษยธรรม และการตระหนักถึงความสำคัญของเสรีภาพยังไม่ได้ก่อตัวเป็นรูปเป็นร่างอย่างชัดเจนนัก จนเมื่อภายหลังได้ไปศึกษาต่อในระดับบัณฑิตศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาแล้ว แต่ในช่วงเรียนระดับเตรียมอุดมศึกษา อาจารย์ฉัตรทิพย์ ก็ได้เริ่มแสดงความสนใจเรื่องราวของเสรีภาพและประวัติศาสตร์มากขึ้น จากการเรียนรู้จากการอ่านหนังสือประเภทประวัติศาสตร์สากล หนังสือที่ชอบมากในขณะเรียนมัธยมเจ็ดคือ **Civilization: Past and Present** เขียนโดย **Wallbank and Taylor** ซึ่งปลุกเร้าความสนใจมาก จนถึงกับทำให้หันไปสอบเทียบชั้นมัธยมแปดแผนกศิลป์ ในขณะที่เพิ่งสอบผ่านชั้นมัธยมเจ็ด แผนกวิทยาศาสตร์ของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา แม้ว่าจะต้องขัดใจกับบิดา ซึ่งเป็นนายแพทย์ คือ พลอากาศตรีทิพย์ นาถสุภา ผู้ต้องการให้เจริญรอยตามก็ตาม

ยกเว้นการขัดใจบิดาในเรื่องเรียนแล้ว อาจารย์ฉัตรทิพย์ดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลด้านอื่นๆจากคุณพ่อมาก โดยเฉพาะเรื่องความเสมอภาคในสังคม อาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่า คุณพ่อชอบชีวิตสามัญชน ไม่ชอบเรื่องเจ้าขุนมูลนาย ทั้งๆที่คุณพ่อเป็นผู้พิพากษา แต่คุณพ่อไม่สนิทสนมด้วย ส่วนใหญ่คุณพ่อของอาจารย์ฉัตรทิพย์คงจะได้รับความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพและความเสมอภาค ในระหว่างการเรียนแพทย์รุ่นแรกที่โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งขณะนั้นขึ้นอยู่กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเมื่อได้ไปศึกษาเพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษ 3 ปี

ด้วยเหตุนี้เอง ในช่วงเวลาหนึ่งปีที่เรียนในโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงรับอิทธิพลทางความคิดแบบมนุษยธรรม และความคิดที่ให้ความสำคัญของส่วนรวมอย่างรวดเร็ว เมื่อมีโอกาสได้อ่านงานของนักเขียนในแนวสังคมนิยม จากการแนะนำของครูสอนภาษาอังกฤษ ที่สนิทสนมด้วย ชื่อ ประวุฒิ ศรีมันตระ อาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่าในตอนนั้น อาจารย์ประวุฒิ เพิ่งจะสำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาใหม่ๆ โดยเรียนร่วมสมัยและเป็นเพื่อนสนิทกับจิตร ภูมิศักดิ์ด้วย ได้เอาหนังสือพิมพ์ของนิสิตชื่อ **เสียงนิสิต** ที่อาจารย์เองเป็นบรรณาธิการ และ เอกสารรวมบทความ ชื่อ **สมองใหม่** มาให้อ่าน อาจารย์ฉัตรทิพย์รู้สึกประทับใจกับข้อเขียนของศรีบูรพาและเสนีย์ เสาวพงศ์ในหนังสือทั้งสองเล่มนั้นมาก เพราะชี้ให้เห็นความสำคัญของส่วนรวม แต่ขณะนั้นอาจารย์ฉัตรทิพย์ยังไม่ได้อ่านงานของ จิตร ภูมิศักดิ์ โดยตรง

เมื่อสอบผ่านเข้าไปเรียนในระดับปริญญาตรีที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2501 อาจารย์ฉัตรทิพย์เลือกเรียนแผนกการระหว่างประเทศและการทูต แต่มักจะมุ่งความสนใจไปที่วิชาเศรษฐศาสตร์ ส่วนหนึ่งเพราะได้รับคำแนะนำจากบิดา และอีกส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากความชื่นชอบในวิชาของ อาจารย์ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (ดูงาน

วิจารณ์หนังสือ นัทรทิพย์ 2512 และ 2514) ซึ่งไม่ได้เพียงสอนให้รู้จักกับระบบเศรษฐกิจแบบเสรีเท่านั้น แต่ยังเน้นด้านการพัฒนาเศรษฐกิจอีกด้วย ทั้งนี้อาจารย์นัทรทิพย์อาจคิดว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ จะช่วยให้สังคมไทยหลุดพ้นจากสภาพด้อยพัฒนา ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากสภาพสังคมในขณะนั้น ที่ตกอยู่ในยุคเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ความคิดทำนองนี้สอดคล้องกับความตื่นตัวต่อกระแสความคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพในหมู่นักศึกษาบางส่วนของยุคนั้น ซึ่งมีการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยบ้างแล้ว และปรากฏประจักษ์พยานในข้อเขียนของนิสิตนักศึกษา เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งก็เคยเรียนอยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงก่อนหน้านั้นเล็กน้อย โดยเฉพาะบทความต่างๆในหนังสือ **นิติศาสตร์ 2500** ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ชาญวิทย์ และคณะ 2535)

แม้ว่าอาจารย์นัทรทิพย์จะยังไม่ได้อ่านข้อเขียนของ จิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง **“โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน”** ในขณะเป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพราะอาจารย์เล่าว่า มาได้อ่านเอาเมื่อราวปี พ.ศ. 2512-13 จากฉบับที่คุณวรพุทธิ ชัยนาม เอาเล่มของคุณพ่อ (ศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม) มาให้ยืม แต่อาจารย์ก็คงอยู่ในกระแสของนักศึกษาร่วมสมัยอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้ว่า อาจารย์สนใจอ่านหนังสือเกี่ยวกับความคิดเสรีก่อนไปศึกษาต่อต่างประเทศแล้ว ซึ่งต้องไปหาอ่านที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และซื้อหาเอกสารคำสอนที่ร้านแผงลอยย่านสนามหลวง ส่วนหนึ่งก็คงเป็นเพราะอิทธิพลจากคำแนะนำของบิดา ซึ่งเป็นศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้วย ในช่วงเรียนต่อปริญญาโท (ปี พ.ศ. 2505-2507)) อาจารย์ได้อ่านหนังสือในแนวเสรีนิยมและสังคมนิยมของสำนักฝรั่งเศสที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น **ลัทธิเศรษฐกิจ** ของอุโกโย ฟินธุโยธิน (2496) และ **ลัทธิเศรษฐกิจ** ของ เจ เอฟ ยัตเจสสัน (2477) เป็นต้น ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า อาจารย์นัทรทิพย์ ได้รับอิทธิพลจากบิดาอย่างมาก ที่

ทำให้หันมาสนใจกับความคิดในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการหล่อหลอมมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับความคิดเสรีนิยม และความคิดที่อาจารย์เรียกว่า “ความคิดสังคมนิยมเสรี” (Libertarian Socialism) ในระยะต่อมา

เมื่อสำเร็จปริญญาตรีในปี พ.ศ. 2505 อาจารย์ฉัตรทิพย์ ได้เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเรียนปริญญาโทไปด้วย ในช่วงนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์ เริ่มเขียนบทความวิชาการเป็นครั้งแรกในวารสารสังคมศาสตร์ เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างลูกจ้างและนายจ้าง”(2505) และ “การระงับกรณีพิพาทระหว่างรัฐ” (2506)

ในปี พ.ศ. 2508 อาจารย์ฉัตรทิพย์ ได้ไปศึกษาต่อที่ Fletcher School of Law and Diplomacy ในมหาวิทยาลัย Tufts ประเทศสหรัฐอเมริกา พร้อมกับเรียนปริญญาโทสาขาเศรษฐศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัย Northeastern ในภาคค่ำ การศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แนวเสรีนิยม ระบบเศรษฐกิจเปรียบเทียบ และการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะพูดถึงข้อได้เปรียบของระบบตลาดในโลกเสรี ที่มีเหนือระบบสังคมนิยมโดยรัฐ ขณะเรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัย Tufts อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้เขียนบทความเรื่อง “ปัญหาการส่งเสริมการลงทุนของชาวต่างประเทศในประเทศไทย” (2510) ในวารสารของสมาคมนักเรียนไทยในรัฐแมสซาชูเซตส์ อาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่ารู้สึกได้ประโยชน์อย่างมากจากประสบการณ์การศึกษาที่นี้ อย่างแรกคือระบบการศึกษาแบบสหสาขาวิชา และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ได้รู้จักนักเรียนต่างชาติ ที่มีความคิดเสรีนิยมจากหลายประเทศ ซึ่งต่อมาทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์สนใจคบเพื่อนนักวิชาการต่างชาติมาก ด้วยหวังว่าจะเป็นช่องทางวิชาการให้กับประเทศไทย

เมื่อเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกในปี พ.ศ. 2511 อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ศึกษาเกี่ยวกับการค้าและการเงินต่างประเทศ และการพัฒนา

เศรษฐกิจของประเทศไทย ระหว่างปี ค.ศ 1956-1965 โดยมี Don D. Humphrey เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งมีส่วนช่วยให้อาจารย์มองภาพกว้างระดับโลกในเชิงประวัติศาสตร์ และรู้จักกับปัญหาที่มักจะเกิดในระบบทุนนิยมมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้อาจารย์รู้สึกอึดอัดกับเทคนิควิธีของวิชาเศรษฐศาสตร์ จึงแตกความสนใจออกไป 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือ การมุ่งอธิบายความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งเป็นความสนใจเชิงวิชาการ เกี่ยวกับทิศทางและประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ในโลก อีกด้านหนึ่งคือ ความคิดและความไม่ไฝ่ฝัน ที่อยากให้เห็นสังคมในอุดมคติเกิดขึ้นในสังคมไทย อาจารย์ฉัตรทิพย์จะมีความคิดสองด้านนี้ จวบคู่กันอยู่ตลอดเวลา โดยไม่รู้สีกว่าขัดแย้งกันเลย

ด้านแรกนั้นได้รับอิทธิพลจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้หนึ่งคือ George N. Halm ที่ได้แนะนำให้จับประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจเมื่อกลับมาประเทศไทย เพราะจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเติบโตทางวิชาการในประเทศได้ดี ซึ่งอาจารย์ฉัตรทิพย์รับมาใช้เป็นแนวทางสืบสานการสร้างผลงานด้านวิชาการและเขียนตำราในระยะแรกที่กลับมาประเทศไทย โดยนั้นหนักอยู่ที่เรื่องของประวัติศาสตร์การพัฒนาของระบบเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเชิงเปรียบเทียบ และอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ยึดแนวทางนี้ไว้ตลอดมา ส่วนหนึ่งก็เพื่อเป็นบริบทให้กับความสนใจ อีกด้านหนึ่งนั้นมุ่งเน้นที่ความคิดทางเศรษฐกิจและการเมือง หรือที่อาจารย์ฉัตรทิพย์เรียกว่า ลัทธิเศรษฐกิจ ความคิดด้านนี้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากเพื่อนร่วมสถาบันที่มหาวิทยาลัย Tufts และอีกส่วนหนึ่งคงจะเป็นความพยายามแสวงหาแนวทางในการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิดอย่างสันติ เพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรงของสงครามเย็น ที่เรียนรู้จากประสบการณ์ขณะศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา

ความสนใจในความคิดและความใฝ่ฝันดังกล่าว คงจะได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ในสังคมอเมริกันในช่วงที่ศึกษาอยู่มาก เพราะอยู่ในช่วงที่มีขบวนการสำคัญ 2 ขบวนการคือ ขบวนการต่อต้านสงครามเวียดนาม และขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิของพลเมืองผิวสีต่างๆ ซึ่งถือได้ว่าสังคมอเมริกันระยะนั้นมีกระแสความคิดแบบเสรีนิยมสูงมาก นักศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างก็ตื่นตัวเต็มที่ในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ที่นำประเทศชาติไปแทรกแซงความขัดแย้งในประเทศอื่น ดังปรากฏในกิจกรรมต่างๆ เช่น การประท้วงเดินขบวนอย่างกว้างขวาง และในพฤติกรรมทั่วไปของนักศึกษาที่เกิดการแสดงออกแบบต่อต้านสังคม เช่น การทำตัวเป็นฮิปปี้ กระแสเช่นนี้คงจะช่วยตอกย้ำคุณค่าของความคิดแบบเสรีนิยมในตัวอาจารย์ฉัตรทิพย์อยู่บ้าง ไม่มากก็น้อย แต่กระแสสังคมตอนนั้นก็สร้างความสับสนอลหม่านด้วยเช่นกัน พบว่าเกิดเหตุการณ์วุ่นวายและรุนแรงมากมาย จนทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ยังคงไม่ปักใจเฉพาะกับความคิดเสรีนิยมเท่านั้น แต่พยายามแสวงหาทางเลือกจากสำนักคิดอื่นๆ ที่ดีกว่าอยู่ต่อไป ตามความรู้สึกแบบมนุษยธรรมที่ยังคงตรึงตาตรึงใจอยู่ไม่วาย จากภาพความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยที่ได้เห็นมาในชนบท

ประจวบกับในขณะที่เรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัย Tufts อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้พบกัลยาณมิตรที่ผูกพันกันมากคนหนึ่งคือ คุณวรพุทธิ ชัยนาม ซึ่งจบการศึกษามาจากยุโรปและมาเรียนอยู่ใน มหาวิทยาลัยเดียวกัน คุณวรพุทธิได้แนะนำอาจารย์ฉัตรทิพย์ให้หันมาสนใจกับปรัชญาของสำนักความคิดเชิงการเมืองและเศรษฐกิจต่างๆ ของยุโรปและรัสเซีย ตลอดจนประวัติศาสตร์ขบวนการทางการเมือง คำแนะนำนี้ได้ตอกย้ำความสนใจเดิมที่เคยมีอยู่ก่อนเมื่อได้ไปอ่านหนังสือที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาจารย์ฉัตรทิพย์มักเล่าเสมอๆ ว่ารู้สึกประทับใจกับความรู้ของคุณวรพุทธิ เกี่ยวกับลัทธิเศรษฐกิจมาก จนทำให้รู้สึกกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้จากการอ่าน

หนังสือต่างๆที่คุณวรพุทธิแนะนำ ซึ่งมีผลให้อาจารย์ฉัตรทิพย์รู้จักกับนักคิดคลาสสิกของยุโรปและรัสเซียมากมายหลายคน และที่สำคัญคือได้รู้จักกับความคิดแบบอนาธิปัตย์นิยม ที่อาจารย์จะชื่นชอบมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะตรงกับความรู้สึกเสรีนิยม และอารมณ์แบบมนุษยธรรมของอาจารย์ที่เคยถูกปลุกฝังมานานแล้วนั่นเอง

ความคิดแบบอนาธิปัตย์นิยมนั้น ถือได้ว่าเป็นทฤษฎีของการปฏิวัติสังคมนิยมที่สำคัญทฤษฎีหนึ่งในสามทฤษฎีของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นอกเหนือจากความคิดแบบสังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ แต่ความคิดแบบอนาธิปัตย์นิยม ส่วนใหญ่จะต่างจากอีกสองความคิดตรงวิถีทางการเมือง ซึ่งจะเน้นการต่อต้านอำนาจรัฐทุกรูปแบบ และเน้นการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติวิธี ซึ่งนักวิชาการตะวันตกจัดว่าเป็นกระแสความคิด **แบบมนุษยธรรมเสรี (Liberal Humanism)** แนวหนึ่ง สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์แล้ว สมครใจเรียกว่าเป็น **อุดมการณ์แบบสังคมนิยมเสรี** ทั้งนี้เพราะเห็นว่าเป็นความคิดที่ผสมผสานระหว่างเสรีนิยมและสังคมนิยมได้อย่างกลมกลืน ซึ่งอาจารย์มักจะอ้างข้อความในหนังสือของ Mikhail Aleksandrovich Bakunin (1814-1876) มาสนับสนุนที่ว่า “เสรีภาพโดยปราศจากสังคมนิยมหมายถึงอภิสิทธิ์ และสังคมนิยมที่ไม่มีเสรีภาพ หมายถึงความเป็นทาสและความเหี้ยมโหดทารุณ” (ฉัตรทิพย์ 2519: 166)

อาจารย์ฉัตรทิพย์ ผูกพันกับความคิดแบบอนาธิปัตย์นิยมอย่างมาก จนกลายเป็นพื้นฐานของปัญญาญาณ ซึ่งก่อตัวเป็นมโนทัศน์ทางสังคม ที่มีส่วนสำคัญต่อการคิดและการวิจัยในระยะต่อมา โดยเฉพาะหลังจากได้อ่านหนังสือของ Peter Alexeivitch Kropotkin (1847-1921) เรื่อง **Mutual Aid, A Factor of Evolution** (1902) ซึ่ง คุณวรพุทธิ บอกว่าเป็นหนังสือในอุดมคติ และได้เอาฉบับของคุณพ่อมาให้ยืมอ่าน เมื่ออาจารย์ฉัตรทิพย์กลับมาเมืองไทยในปี พ.ศ. 2511 ตามความเข้าใจของ

อาจารย์ฉัตรทิพย์ แนวความคิดหลักของ Kropotkin ก็คือ การมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในความดีงามของมนุษย์ ที่เห็นว่ามนุษย์ตามธรรมชาติอยากรวมกันอยู่เป็นสังคมเพื่อช่วยเหลือกันและกัน โดยปราศจากการบังคับ แต่ก็เห็นว่า เสรีภาพจะต้องไม่นำไปสู่การแข่งขัน ดังนั้น Kropotkin จึงเสนอให้ "ของทุกอย่างเป็นของทุกคน" ไม่ควรมีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว ขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการให้รัฐเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เพราะจะง่ายต่อการละเมิดเสรีภาพ ท้ายที่สุดก็เสนอให้ปัจจัยการผลิตเป็นของสังคมขนาดย่อยหรือชุมชน ที่เรียกว่า คอมมูน ด้วยเหตุนี้ จึงถือได้ว่า Kropotkin เป็นเจ้าลัทธิอนาธิปัตย์นิยมคอมมิวนิสต์ (Anarchist Communism) (ฉัตรทิพย์ 2519: 168-173)

ในระยะแรก อาจารย์ฉัตรทิพย์จะประทับใจกับความคิดของพวกเขา สังคมนิยมเสรี ที่ให้ความสำคัญกับจิตใจของการช่วยเหลือกัน อันแสดงถึงความเชื่อในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคลมากกว่า ความคิดเรื่องชุมชน ซึ่งจะปรากฏในงานวิจัยระยะหลังจากปี พ.ศ. 2521 ไปแล้ว ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่งอาจารย์มุ่งสื่อสารกับชนชั้นกลาง เพื่อนำเสนอทางสายกลางให้กับการแก้ปัญหาความขัดแย้งหลักที่เผชิญหน้าประเทศ "กำลังพัฒนา" ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ เช่น ประเทศไทย ตามที่อาจารย์เข้าใจในขณะนั้น นั่นคือความแตกแยกของสังคมออกเป็น 2 ชั้น ระหว่างฝ่ายอนุรักษนิยมของชนชั้นสูง กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่แสวงหาแรงสนับสนุนจากมวลชน(ฉัตรทิพย์ 2513) จึงพยายามผสมผสานและเลือกสรรส่วนดีของความคิดสังคมนิยมเสรีกับเสรีนิยม โดยเน้นจุดร่วมกันของทั้งสองความคิด ในประเด็นเกี่ยวกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคล และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ขณะที่จะพูดถึงระบบตลาดและกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในความคิดเสรีนิยม มากกว่าเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนในความคิดสังคมนิยมเสรี เพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิดกับความคิดแบบคอมมิวนิสต์ แต่อีกส่วนหนึ่ง อาจารย์ฉัตรทิพย์อาจ

จะยังไม่ชัดเจนกับเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เพราะเมื่อลงไปศึกษาชุมชนหมู่บ้านไทยจริงๆแล้ว อาจารย์ก็เล่าว่าไม่ค่อยเห็นรูปธรรมในการสัมภาระณ์ชาวบ้านมากเท่ากับเห็นในเรื่องคุณธรรมของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ในการวิวาทะทางอุดมการณ์ความคิดกับชนชั้นกลาง อาจารย์ฉัตรทิพย์เริ่มจากบทบาทของบรรณาธิการวารสารสังคมศาสตร์ของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2511-2513 โดยพูดถึงปัญหาการพัฒนาในสังคมไทย ดังตัวอย่างในบทความเรื่อง “พัฒนาการอุตสาหกรรมในประเทศไทย” (ฉัตรทิพย์ 2512) ซึ่งเป็นการสานต่องานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก (Chatthip 1970) และได้ถ่ายทอดเป็นตำราภาษาไทยเรื่อง **พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย** (ฉัตรทิพย์ 2511) ขณะเดียวกันนั้นก็ได้อ่านงานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ซึ่งอาจารย์ฉัตรทิพย์เล่าว่ารู้สึกชอบมาก เพราะทำให้เข้าใจว่ารากเหง้าสำคัญของปัญหาการพัฒนาอยู่ที่การยึดติดอยู่กับระบบศักดินา

ต่อมาจึงได้เขียนบทความ เพื่อสะท้อนปัญหาที่ได้เรียนรู้จากการวิเคราะห์ปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจไทย และเพื่อผลักดันความคิดสังคมนิยมเสรี ซึ่งอาจารย์ฉัตรทิพย์เชื่อว่าน่าจะเป็นทางสายกลางในการแก้ปัญหาการพัฒนาประเทศไทยอย่างสันติวิธี เพราะในขณะนั้นสังคมไทยมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง จนเกิดสงครามปราบปรามประชาชนในชนบทที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ อาจารย์ฉัตรทิพย์เห็นว่าสงครามกลางเมืองดังกล่าว จะสร้าง “ความเสียหายอย่างย่อยยับของสังคมทั้งทางจิตใจและวัตถุ” (ฉัตรทิพย์ 2513: 56) จึงควรจะผสมผสานความคิดสังคมนิยมเสรีเข้ากับความคิดเสรีนิยม ซึ่งมีลักษณะร่วมกันอย่างมาก โดยเริ่มเขียนบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมเสรี”(ฉัตรทิพย์ 2512) “เสรีภาพ: ความคิดและความขัดแย้ง”(ฉัตรทิพย์ 2513) ในวารสารสังคมศาสตร์ “เสรีนิยมในทัศนะของคนหนุ่ม” ใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** (ฉัตรทิพย์ 2513) และ

“พื้นฐานร่วมของสังคมนิยมกับเสรีนิยม” (ฉัตรทิพย์ 2515)

ในบทความทั้งสี่ชิ้นนั้น อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ฝากความหวังไว้กับชนชั้นกลางอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง เพราะถือว่าเป็นผู้มีความคิดเสรีนิยม ซึ่งถือว่าเป็นอุดมการณ์ของประชาชนทุกชนชั้น ไม่ใช่อุดมการณ์ของชนชั้นใดชั้นหนึ่ง เช่น อนุรักษ์นิยมของศักดินา หรือคอมมิวนิสต์ของชนชั้นกรรมาชีพ จึงน่าจะเป็นพลังของคนส่วนใหญ่ แต่ก็เห็นว่า ชนชั้นกลางจะต้องเป็นตัวของตัวเองและมีอิสระ โดยแยกตัวตัวเองออกมาจากฝ่ายอนุรักษ์นิยมของระบบศักดินา พร้อมกับร่วมมือกับฝ่ายสังคมนิยมเสรี แม้ว่าในขณะนั้นผู้คนมักจะคิดว่า “ลัทธิเสรีนิยมและลัทธิสังคมนิยมมีความเชื่อตรงกันข้ามกันสิ้นเชิง”(ฉัตรทิพย์ 2515: 200) แต่ที่จริงแล้ว ลัทธิทั้งสองมีปรัชญาพื้นฐานเป็นแบบประชาธิปไตยที่ใกล้เคียงกัน คือเน้นคุณค่าของมนุษย์ และจิตใจที่เป็นอิสระ เคารพในเสรีภาพ และให้ความสำคัญกับความร่วมมือช่วยเหลือกันของชนทุกชั้น

อาจารย์ฉัตรทิพย์ ได้บรรยายถึงปรัชญาร่วมของเสรีนิยมและสังคมนิยมเสรี ซึ่งแสดงความสนใจในปรัชญาจิตนิยมอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากข้อความบางตอนที่ว่า

“ในด้านปรัชญา ลัทธิเศรษฐกิจการเมืองเสรีนิยมและสังคมนิยมเสรีเป็นระบบความคิดจิตนิยมด้วยกันทั้งคู่ คือต่างเชื่อว่ามีความจริงในโลก นอกเหนือจากวัตถุ ความคิดและความรู้สึกเป็นสิ่งที่มียู่จริงและเป็นอิสระจากสสาร มีระบบคุณค่าความดีความเลวที่ไม่ขึ้นกับสภาพการผลิตหรือสภาพทางเศรษฐกิจ ระบบปรัชญาจิตนิยมให้คุณค่าสูงแก่ความเป็นมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ต่างจากวัตถุ และมนุษย์มีความคิดและเหตุผลและมีความรับผิดชอบ โดยเฉพาะมนุษย์มีความอิสระที่จะเลือกการกระทำของตน มิได้กำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางวัตถุ ซึ่งเป็นความเชื่อของระบบปรัชญาวัตถุนิยม ในระบบปรัชญาจิตนิยม มนุษย์สามารถควบคุมสภาพแวดล้อม

ทางวัตถุได้ด้วยความคิดที่มีเหตุผล”

“ผลของปรัชญาจิตนิยมต่อแนวความคิดทางเศรษฐกิจการเมืองคือการเชื่อในมนุษย์และความคิดของเขา และการกระจายความริเริ่มและความรับผิดชอบให้แก่มนุษย์ แทนที่จะรวบอำนาจการตัดสินใจและทรัพยากรไว้ที่ศูนย์กลาง เชื่อในเสรีภาพของมนุษย์และความสมัครใจ ภาระทำการของมนุษย์มากกว่าการบังคับ ยอมรับในความแตกต่างในความจิตเหตุผลและความรู้สึกของมนุษย์แต่ละคน เชื่อในความยุติธรรม ความดี ความถูกต้องที่เป็นสากล เป็นอิสระจากการผลิตหรือชนชั้น และเชื่อว่ามนุษย์จะขจัดความรู้สึกต่างหาก (Alienation) ได้แท้จริง ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีอิสรภาพ” (ฉัตรทิพย์ 2515: 201)

อย่างไรก็ตามอาจารย์ฉัตรทิพย์เห็นว่า ฝ่ายเสรีนิยมอาจจะต้องขอให้ฝ่ายสังคมนิยมเสรีคงระบบกรรมสิทธิ์เอกชนไว้ แทนการโอนปัจจัยการผลิตทุกอย่างเป็นของรัฐ หากทำได้ จะสามารถสร้างแนวร่วมที่เข้มแข็ง และเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศไทยในอนาคต แต่ก็เห็นว่า อนาคตนั้นคงยังอยู่อีกยาวไกล เพราะฝ่ายเสรีนิยมในขณะนั้นยังคงร่วมมือกับฝ่ายอนุรักษนิยม ด้วยเหตุนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์ จึงได้เริ่มโครงการวิจัยร่วมกับ สุธี ประศาสน์เศรษฐ ในปี พ.ศ. 2515 เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะพัฒนาการของระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นมาอย่างล่าช้าว่า มีสาเหตุอย่างไร และทำไมชนชั้นกลางจึงไม่เป็นอิสระ

เมื่อเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ขึ้น นักศึกษาร่วมกับชนชั้นกลางได้เรียกร้องประชาธิปไตย และนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการทหารลงได้ แต่ประชาชนก็ต้องเสียชีวิตไปจำนวนมาก จนต่อมาก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในสังคมไทย เกี่ยวกับแนวทางในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ระหว่างฝ่ายขวาหรือฝ่ายอนุรักษนิยม และฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายสังคมนิยม เหตุการณ์นี้ทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ ยิ่งให้ความสำคัญ

กับทางสายกลางและการเปลี่ยนแปลงแบบสันติวิธีมากยิ่งขึ้น โดยหันกลับมาพูดถึงอุดมการณ์ร่วมระหว่างเสรีนิยมและสังคมนิยมเสรีอีกครั้ง ดังปรากฏในหนังสือเรื่อง **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง** (ฉัตรทิพย์ 2519)

ภายหลังก็ได้เขียนบทความร่วมกับ มนตรี เจนวิทย์การ เรื่อง “วิวัฒนาการอุดมการณ์ในสังคมไทย” ใน **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย** (ฉัตรทิพย์และคณะ 2524) เพื่อเตือนสติสังคมและตอกย้ำทางออกแบบสันติวิธี ตอบโต้ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เมื่อฝ่ายขวาทำรัฐประหาร และสังหารโหดนักศึกษาจำนวนมาก โดยชี้ให้เห็นว่า ความคิดและอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายนั้นได้วิวัฒนาการขึ้นมาในสังคมไทยอย่างหลากหลาย ตั้งแต่เสรีนิยม เช่นที่ปรากฏในความคิดของ เทียนวรรณ สังคมนิยมเสรี เช่นความคิดของ นายปรีดี พนมยงค์ และพระยาสุรียานุวัตร ตลอดจนถึงสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เช่น ความคิดของ อัครนิ พลจันทร์ และ เปลื้อง วรรณศรี แต่การฟื้นฟูความคิดแบบศักดินาขึ้นมาใหม่ ที่คับแคบและเน้นความรุนแรงในขณะนั้นจะยิ่งทำให้ฝ่ายซ้ายจัดเข้มแข็งขึ้น และนำไปสู่ความแตกแยกในสังคมมากยิ่งขึ้น จนอาจทำให้สังคมมองข้ามอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายกลุ่มอื่นๆ ที่น่าจะเป็นทางเลือกของการเปลี่ยนแปลงแบบสันติวิธี ไปอย่างน่าเสียดาย

ขณะเดียวกัน การเผชิญกับความขัดแย้งที่เป็นจริงในสังคม เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 ต่างก็มีส่วนอย่างสำคัญ เท่าๆกับอุดมคติในความคิดแบบสังคมนิยมเสรี ที่เร่งเร้าให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ ทุ่มเทกกับงานศึกษาวิจัยสังคมและเศรษฐกิจไทยอย่างจริงจังมากขึ้น แทนการยึดมั่นในทฤษฎีต่างประเทศเพียงด้านเดียว โดยเริ่มจากการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทุนนิยมไทย ซึ่งช่วยวางรากฐานให้สามารถพัฒนางานวิจัยได้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนในระยะต่อมา